

Sveučilište J.J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Preddiplomski studij: Povijest – Pedagogija

Dina Vidaković

Nacistički zločini u Poljskoj

Završni rad

Doc. dr. sc. Boško Marijan

Osijek, 2011.

SAŽETAK:

Drugi svjetski rat kao najstrašnji rat u dosadašnjoj povijesti obilježen je strahotama stradavanja i velikim žrtvama. Nakon nacističkog napada na Poljsku ta zemlja proživljavala je vlastitu strahotu rata dok su ujedno na njezinom teritoriju nicali logori koji će biti posljednja stanica mnogim Europljanima ponajviše Židovima. Nakon napada u rujnu 1939. godine Poljaci su odmah svojom izbjegličkom vladom i oružanim savezima pružili otpor Njemačkoj koji će kulminirati Varšavskim ustankom, padom Poljske u neprijateljske ruke i njezinom podjelom. U toku rata u Poljskoj je nastao sustav logora Auschwitz u kojem je ubijeno preko milijun i sto tisuća ljudi. Ovaj logor bio samo jedan od šest logora u Poljskoj koji su bili oruđe za rješenje konačnog rješenja židovskog pitanja, nacističkog plana za čišćenje Reicha od Židova stvarajući čistu arijsku rasu. Holokaust, odnosno progon i istrebljenje Židova u Poljskoj je odnio 90% židovskih života i u povijesti Židova, ali i svijeta ostavio dubok trag.

KLJUČNE RIJEČI: Poljska, nacizam, antisemitizam, rasni zakoni, zločini, Židovi, koncentracijski logori

SADRŽAJ:

1. UVOD

2. UZROCI RATA

3. POLITIKA NACIZMA

3.1. HITLEROVA VANJSKA POLITIKA

3.2. KORIJENI ANTISEMITIZMA

3.3. RASNA POLITIKA

3.3.1. NÜRNBERŠKI ZAKONI

3.3.2. KRISTALNA NOĆ

4. NACISTIČKI NAPAD NA POLJSKU

5. PROGONI I ISTREBLJENJE ŽIDOVA U POLJSKOJ

5.1. REPRESIJE PREMA ŽIDOVIMA

5.2. VARŠAVSKI GETO

5.3. USTANAK U VARŠAVSKOM GETU

6. KONCENTRACIJSKI LOGORI

6.1. AUSCHWITZ

6.1.1. USPOSTAVA LOGORA AUSCHWITZ

6.1.2. DOPREMANJE U LOGOR I UVJETI „ŽIVOTA“

6.1.3 DNEVNA RUTINA

6.1.4 KAŽNJAVANJA I UBIJANJA

6.1.5. PROVEDBA KONAČNOG RJEŠENJA ŽIDOVSKOG PITANJA

6.1.6. POKUŠAJI OTPORA I OSLOBOĐENJE

7. OTPOR POLJAKA I KRAJ RATA

8. PRILOZI

9. POPIS PRILOGA

10. LITERATURA

1. Uvod

Zadatak ovog rada je pobliže upoznavanje s nacističkim zločinima u Poljskoj koji se odnose na zločine koji su se odvijali nad Židovima. Na početku rada upoznat ćemo se s uzrocima Drugog svjetskog rata. Zatim će biti govora o politici nacizma koja je dovela do zločina u Poljskoj, ali i općenito u Drugom svjetskom ratu. Tu se misli na Hitlerovu vanjsku politiku koja se odnosi na njegovu želju za proširivanjem germanske sile, stvarajući „Veliku Njemačku“ od naroda koji govore njemački ili neki germanski dijalekt. Osim toga bit će riječi i o korijenima antisemitizma u Europi jer iako je osnova nacizma mržnja prema Židovima, on se ne pojavljuje s nacizmom. Isto tako, za proučavanje zločina u Poljskoj važni su rasni zakoni koji su nastali netom prije rata, s posebnim naglaskom na Nürnberške zakone te Kristalnu noć koja predstavlja stvarnu prekretnicu u njemačkom odnosu prema Židovima te označava početak onog što se danas smatra holokaustom. U daljnjem će tekstu biti govora o samom nacističkom napadu na Poljsku 1. rujna 1939. godine što je i službeni početak Drugog svjetskog rata te sami progoni i istrebljenje Židova u Poljskoj. Ovdje će biti riječi o represijama prema Židovima, o getima s naglaskom na Varšavski geto i njegovom ustanku.

Ostatak središnjeg dijela rada bavit će se koncentracijskim logorima, kojih je u Poljskoj bilo šest, s posebnim naglaskom na najpoznatiji od njih, a to je sustav logora Auschwitz. Na kraju rada bit će govora o otporu Poljaka nakon napada nacističke Njemačke, o varšavskom ustanku te kraju rata.

2. Uzroci rata

Kad govorimo o uzrocima Drugog svjetskog rata oni su višestruki. Talijanske su postrojbe još 1936. godine ušle u Etiopiju. Ovi događaji se nisu ni smirili kad je Italija, ovaj put s Njemačkom, intervenirala u Španjolskom građanskom ratu, dajući tako doprinos pobjedi frankizma. U međuvremenu, Adolf Hitler i Benito Mussolini učvrstili su svoje odnose dogovorom nazvanim Osovina Rim-Berlin te pristupanjem Antikominterna paktu iz 1937. godine. Austriju su već 13. ožujka 1938. godine okupirale njemačke snage i bila je združena s Reichom kao Ostmark (Istočna pokrajina). Plebiscitom je ozakonjeno pripajanje Austrije poznato pod nazivom Anschluss. Te iste godine, 1938., Francuska, Velika Britanija, Njemačka i Italija potpisale su 29. i 30. rujna Münchenski sporazum koji je omogućio realizaciju hitlerovskih pretenzija u pogledu Čehoslovačke. Wehrmacht, njemačke oružane snage, okupirale su Prag 15. ožujka 1939. godine, ukinuvši pravno postojanje čehoslovačke države, razdijeljene na protektorate Moravsku, Češku i Slovačku, podložne Trećem Reichu. Na kraju se sporazum Osovina Rim- Berlin pretvorio u „čelični pakt“, savez u kojemu su politički i diplomatski odnosi bili transformirani u nedvojbeno ratničke.¹

Prvi uzrok povezuje se s očiglednom krizom stabilnosti kroz koju je prolazio međunarodni sustav. Savezi iz Prvog svjetskog rata su se raspali, označujući ponovno zbližavanje Njemačke i Italije. Činilo se da Francuska i Velika Britanija nemaju više sposobnost vojne inicijative i pokazivanja političke neovisnosti te da su pasivno podnosile agresivnost fašističkih snaga. Njemačka je, već od 1934. godine, nastavila ubrzanu utrku u naoružanju, najprije obnovom vojnog zrakoplovstva, a onda i ponovnim uvođenjem obveznog novačenja i okupacijom Rajnske oblasti.²

¹ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945, str. 241.

² *Isto*, str. 243.

3. Politika nacizma

3.1 Hitlerova vanjska politika

Još od početka svoje karijere Hitler je jasno odredio cilj i osmislio program svjetskih razmjera, obilježen rasizmom i antisemitizmom, s ciljem proširivanja germanske sile i njezinih vrijednosti na cijeli kontinent. Svoje ciljeve iznio je u knjizi *Mein Kampf* i vrijeme je pokazalo da se te ideje s godinama i nisu drastično promijenile. Već na početku bilo je važno ukinuti diktat iz Versaillesa što bi značilo prije svega vraćanje Njemačkoj jednakost prava u vojnim postrojbama. Kad je 1933. godine nacizam došao na vlast, reparacije su već bile poništene i u prosincu 1932. godine princip jednakosti prava u naoružanju bio je svečano proglašen.

Kad je poništio „nejednake“ klauzule ugovora iz Versaillesa, Hitler se mogao posvetiti udruživanju Nijemaca. U njegovoj koncepciji postojala je zanimljiva ideja vezana za jezik i rasu, pa su svi narodi koji su govorili njemački ili neki germanski dijalekt morali biti dio „Velike Njemačke“. Postojala je iznimka samo za neke Slovence u Koruškoj i Hrvate u Gradišću koji su u Hitlerovim očima bili Nijemci te su nesretnim slučajem tijekom povijesti izgubili svoj jezik. Tijekom konferencije s generalima 5. studenog 1937. godine Hitler je najavio da će ubrzo početi teritorijalna ekspanzija. Nakon što je stvorio Češko-moravski protektorat, Hitler je na neki način preduhitrio treću fazu svoga plana, a to je bilo osvajanje „životnog prostora“, njemački *Lebensraum*. Ideja *Lebensrauma* nije bila ekonomski koncept. Nije bio željan slobodnog pristupa primarnim sirovinama, nego je želio prostor koji bi odabrana rasa mogla kolonizirati. Ti nerazumni ciljevi, grandiozni i morbidni snovi o Njemačkoj koja je stvorena za „tisućljeće koje dolazi“, sadržavali su u sebi „sjeme ludila“. Proučavanje njegove taktike ukazuje na to kako je izvrsno znao manipulirati ljudima. Nije se radilo samo o nagovaranju stranih državnika i diplomata da se priklone njegovoj ideji, htio je nagovoriti i mase koje su živjele u određenim povijesnim okolnostima. Želio je najprije pridobiti njemačke rase, ali i one u drugim državama, da je sve to što je učinio zapravo neizbježno i da se treba pomiriti s nesrećom.³

³ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 191.

3.2. Korijeni antisemitizma

Osnovna značajka nacističke ideologije bila je mržnja prema Židovima. No, antisemitizam se ne pojavljuje s nacizmom. Njegovi korijeni sežu mnogo dublje u povijesti u cijeloj Srednjoj, Istočnoj i Sjevernoj Europi. Potkraj 19. stoljeća u Francuskoj se javlja nesklonost Židovima u političkim krugovima. Javljaju se dvije struje: socijalistička struja antisemitizma i otvoreni rasistički antisemitizam. U Francuskoj je prevladavao katolički antisemitizam u kojem se Židove optuživalo da su narod bogoubojica i na temelju toga su bazirali svoju mržnju. Pučki (*völkisch*) pokret antisemitizma počinje se javljati na kraju 19. stoljeća. Njemački izraz *Volk* ima mnogo šire semantičko značenje jer uz „narod“ može označavati i „rod“. Potkraj 19. stoljeća izrazu *Volk* se počinje pridavati mnogo opasnija značenja, a ti događaji koindikiraju s pojavom nacionalizma. Izraz *Volk* počinje se povezivati s riječju krv (*Blut*) što bi trebalo značiti da netko može biti pripadnik njemačkog naroda samo ako je u krvnom srodstvu s Nijemcem. Ovdje se radi o izvornom podrijetlu koje nije vezano za jezik, tradiciju, običaje, religiju, nego uz povijesni razvoj, što znači da se njegov oblik ne može ni popraviti ni pokvariti. Zadaća najboljih sinova „naroda“ je suprotstaviti se svakom obliku njegova propadanja i raditi na obnovi naroda i povratku njegovoj prvobitnoj čistoći.⁴ U svojoj imperijalističkoj varijanti pučki nacionalizam se razlikuje od tradicionalnog nacionalizma. Dok se tradicionalni nacionalizam želi asimilirati i nametnuti vlastitu kulturu drugim narodima, čak i silom ako je potrebno, pučki nacionalizam teži disimilaciji, odvajanju vlastitog naroda od ostalih, ne želeći ostale narode ponijemčiti i više od svega inzistira na ne miješanju Nijemaca s pripadnicima drugih naroda. Za Hitlera je pučki nacionalizam bio temeljna pretpostavka njegove rasističke politike. U vrijeme boravka u Beču došao je pod utjecaj antisemitizma. U svojoj politici združio je oba stereotipa ideologa pučkog nacionalizma u jedno. Židovi su postali izvor svega zla, ali i kvaritelji izvorne čistoće germanske rase, te profiteri i razaratelji germanske kulture.⁵ Prema njegovom mišljenju, svaki je narod bio određen životnim prostorom, a Židovi pošto nisu imali svoju državu, nisu ni narod, nego paraziti koji iskorištavaju druge narode. Oni su ujedno i neprijatelji prirodnih zakona jer sprječavaju arijevska rasu da ostvari svoju povijesnu sudbinu. Stoga, da bi Njemačka povratila staru slavu, treba se u potpunosti riješiti Židova. Nacistički progoni Židova nisu imali intelektualne ozbiljnosti. Bio je jednostavno način namirivanja potrebe za neprijateljima, koji u isto vrijeme opravdava i ispričava nesposobnost i tiraniju tiranina.

⁴ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 370.

⁵ Isto, str. 372.

3.3. Rasna politika

3.3.1. Nürnberški zakoni

Samo dvije godine nakon što je došao na vlast Hitler je počeo provoditi rasnu politiku okomivši se na Židove. U ljeto 1935. godine, točnije 20. Kolovoza održana je konferencija ministara kako bi razgovarali o gospodarskim učincima stranačkih akcija protiv Židova. Adolf Wagner, predstavnik nacionalsocijalističke stranke na konferenciji tvrdio je da bi akcije protiv Židova trebale prestati nakon čega se vlada odlučila na čvršću politiku prema Židovima. Dr. Hjalmar Schacht, ministar gospodarstva, kritizirao je proizvoljno ponašanje članova nacionalsocijalista jer je njihovo ponašanje prema Židovima sputavalo njegovu politiku obnove njemačkog gospodarstva. U ekonomskom pogledu, represije prema Židovima nisu imale smisla jer su Židovi imali određene poduzetničke vještine koje su bile korisne njegovoj politici oporavka. Stoga je zagovarao donošenje propisa koji će pojasniti situaciju. U rujnu, ni mjesec dana od konferencije, na godišnjem skupu stranke u Nürnbergu, najavljene su dvije mjere, kasnije poznatije kao Nürnberški zakoni. Obje mjere su donesene žurno i improvizirano što je vidljivo iz nedostatka vremena za izradu papirologije te su po hitnom postupku pozvani židovski stručnjaci iz ministarstva unutarnjih poslova da dođu u Nürnberg.⁶

Prvi zakon, *Zakon o zaštiti njemačke krvi i njemačke časti*, zabranjivao je brak i izvanbračne odnose između Židova i Nijemaca. Potpuno uvjereni da je čistoća njemačke krvi bitna za daljnji opstanak njemačkog naroda, a inspirirani beskompromisnom odlučnošću da zaštite budućnost njemačke nacije, Reichstag je jednoglasno proglasio ovaj zakon. Zakon ima sedam članaka i osim zabrane braka i izvanbračnih odnosa, prema članku 3. nije bilo dopušteno zapošljavati njemačke žene ispod 45. godine života u židovskim kućanstvima. Židovima je ovim zakonom bilo zabranjeno isticanje nacionalne zastave, zastave Reicha, ali im je bilo dopušteno isticanje židovskih boja. Svi oni koji su kršili odredbu o zabrani braka između Židova i Nijemaca kažnjeni su teškim prisilnim radom, a oni koji su kršili odredbu o izvanbračnim odnosima bili su kažnjeni ili zatvorom ili teškim radom.⁷

Drugi zakon, *Zakon o državljanstvu Reicha*, oduzeo je Židovima njemačko državljanstvo i uveo razliku između „građanin Reicha“ i „državljanin“. Ovaj zakon sadržavao je tri članka među kojima se ističe da je građanin Reicha onaj subjekt koji ima samo njemačku ili srodnu krv i

⁶ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/nurlaws.html>

⁷ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/nurmlaw2.html>

koji pokazuje želju i spremnost da vjerno služi njemačkom narodu i Reichu. Jedino građanin Reicha uživa puna politička prava u skladu s odredbama zakona.⁸

Oba zakona, danas poznata pod nazivom Nürnberški zakoni, stupila su na snagu odmah nakon donošenja 15. rujna 1935. godine. Potpisnici zakona bili su Adolf Hitler kao Führer i kancelar, Wilhelm Frick kao ministar unutarnjih poslova, ministar pravosuđa Franz Gürtner te Hitlerov zamjenik Rudolf Hess. Ovim zakonima Židovi su javno degradirani u građane drugog reda te im je zauvijek oteto njemačko državljanstvo.⁹

Židovi su reagirali 24. rujna 1935. godine kad agencija *Reichsvertretung* za Židove u Njemačkoj(*Izaslanstvo Reicha*) objavljuje odgovor njemačkih Židova na Nürnberške zakone. Ističu da su zakoni koje je donio Reichstag došli kao najteži udarac za Židove u Njemačkoj, ali da oni moraju biti temelj na kojemu će podnošljiv odnos postati moguć između njemačkog i židovskog naroda. Preduvjet za takav podnošljiv odnos je nada da će Židovima i židovskim zajednicama biti omogućeno da zadrže svoja moralna i ekonomska sredstva. Osim toga, organizacija se zalagala i za priznanje samostalnog židovskog vodstva, za što je imala potporu većine Židova i židovskih zajednica u Njemačkoj.¹⁰

3.3.2 Kristalna noć

U prvoj polovici 1938. godine doneseni su brojni zakoni kojima su se ograničavale židovske gospodarske aktivnosti i profesionalne mogućnosti. U srpnju 1938. godine donesen je zakon koji je stupio na snagu 1. siječnja 1939., a zahtijevao je da Židovi nose identifikacijske iskaznice. Dana 28. listopada uhićeno je 17 tisuća Židova i premješteno preko poljske granice. Poljska vlada ih je odbila priznati pa su bili smješteni u kampove za premještanje na poljskoj granici, točnije na „ničijoj zemlji“ kod Zbonszyna gdje su bili zbijeni poput konja pod užasnim okolnostima, čak bez krova nad glavom, ostavljeni da vegetiraju.¹¹

Među iseljenima bio je i Zindel Grynszpan, koji je rođen u zapadnoj Poljskoj i odakle se preselio u Hannover, gdje je otvorio mali dućan, 1911. godine. U noći 27. listopada njemačka policija prisilila je Zindel Grynszpana i njegovu obitelj da napuste kuću. Zaplijenili su njegov dućan i obiteljske posjede, nakon čega su bili prisiljeni preseliti se preko poljske granice.¹²

⁸ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/nurmlaw3.html>

⁹ Keller, Werner, *Povijest Židova: od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*, str 479

¹⁰ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/jewnurm.html>

¹¹ Keller, *Povijest Židova*, str, 481.

¹² <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/kristallnacht.html>

Zindel Grynszpan je imao 17-godišnjeg sina, Herschela, koji je živio sa stricem u Parizu. Kad je primio vijest o protjerivanju svoje obitelji, otišao je u njemačko veleposlanstvo u Parizu 7. studenog, s namjerom da ubije njemačkog veleposlanika u Francuskoj. Pošto veleposlanik nije bio u veleposlanstvu ranio je tajnika Ernsta vom Ratha. Rath je umro dva dana kasnije, 9. studenog. Atentat je omogućio Josephu Goebbelsu, Hitlerovom šefu propagande, da stvori izgovor za pokretanje programa protiv njemačkih Židova. Grynszpanov napad Goebbels je tumačio kao zavjerenički napad "Međunarodnog židovstva" protiv Reicha i, simbolično, na Fuehrera samog. Potaknuti viješću o Grynszpanovom napadu, nacistički jurišni odredi uništavali su židovsko vlasništvo i uhitili tisuće njemačkih Židova.¹³ Ovaj program se zove Kristalna noć, Noć razbijenog stakla, njemački *Kristallnacht*.

S noći 9. na 10. studeni, bijesna masa u Njemačkoj i novostečenim područjima Austrije i Sudeta napala je Židove na ulici, u njihovim domovima i na njihovim mjestima rada i bogoslužja. Najmanje 96 Židova je ubijeno, a više stotina ozlijeđeno, više od tisuću sinagoga je spaljeno, gotovo 8 tisuća židovskih tvrtki je uništeno, groblja i škole su uništene, a 30 tisuća Židova je uhićeno i poslano u koncentracijske logore. Službeni njemački stav o ovim događajima, naravno u Gobbellovoj režiji, bio je da su to spontani ispadi. Tri dana kasnije, 12. studenog, Hermann Goering je sazvao sastanak na vrhu nacističkog vodstva za procjenu štete tijekom noći i kako bi našli odgovorne za to. Prisutni na sastanku su bili Goering, Joseph Goebbels, Reinhard Heydrich, Walter Funk i drugi nacistički službenici. Namjera ovog sastanka bila je dvojaka: optužba Židova da su odgovorni za Kristalnu noć i za događaje prethodnih dana. Razlog tom stavu bilo je proglašenje niza antisemitskih zakona kojima bi se, zapravo, uklonili Židovi iz njemačkog gospodarstva. Na sastanku je odlučeno da će Židovi, budući da su krivi za te događaje, pravno i financijski odgovarati za nastalu štetu. Određena je novčana kazna od 1 milijarde maraka za ubojstvo Ratha, te iznos od 6 milijuna maraka osiguranja za razbijene prozore, koje je trebalo uplatiti u državnu blagajnu.

Kristalna noć označava prekretnicu u ponašanju Nijemaca prema Židovima i označava stvaran početak onog što se danas smatra holokaustom.¹⁴

¹³ Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 33.

¹⁴ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/kristallnacht.html>

4. Nacistički napad na Poljsku

Nacistički napad na Poljsku, epizoda koja je označila početak rata od samog početka je djelovao kao vojni izraz znatno složenije političke i diplomatske igre. Poljska je bila zapravo jasan cilj u procesu „traženja životnog prostora“ na Istoku, na koji je bila usmjerena sva dinamika nacističke ekspanzije. Nakon prešutnog zapadnjačkog popuštanja na uništenje Čehoslovačke, Hitler se okreće Poljskoj. Njegov zahtjev za prepuštanje Gdanjska i pravo na eksteritorijalnost koridora bio je ustvari izlika. Nakon dokaza da su Velika Britanija i Francuska „izvan igre“ jer su predugo vjerovala u iluziju o miroljubivom karakteru Njemačke, Hitler se okrenuo SSSR-u. Zabrinjavala ga je geografska blizina SSSR-a i činjenica da je sovjetska sila bila jedina koja je bila u mogućnosti suprotstaviti se nacističkoj politici. Pregovori između Staljina i Hitlera su se oduljili sve do kraja kolovoza, kad su konačno i zaustavljeni. Staljin je bio uvjeren da je rat neizbježan, a i pasivnost Zapada ga je potaknula da se udruži s Hitlerom. Na temelju sporazuma od 23. kolovoza 1939. godine koji su potpisali ministri vanjskih poslova Vyacheslav Molotov i Joachim von Ribbentrop, obje sile su nastojale izvući što više mogućnosti za sebe.¹⁵ Prema sporazumu, obje su strane imale znatne materijalne pogodnosti pri raspodjeli Poljske. Nakon sovjetskog i njemačkog sporazuma, Velika Britanija i Poljska su potpisale sporazum o savezništvu 25. kolovoza. Prema tom sporazumu oba saveznika su automatski bila uključena u svaku ratnu epizodu koja bi štetila drugoj strani. Jednostavnije rečeno, ukoliko jedna strana bude napadnuta, saveznik objavljuje rat agresoru. No agresor, tj. Hitler već je bio spreman.

Poljska je bila osobito pogodna žrtva. Otprilike trećina njezinog stanovništva nije bila poljske narodnosti. Njezine ravnice i polja, kao i poljska zastarjela oprema pružale su najpovoljnije uvjete Nijemcima da na Poljacima iskušaju svoju novu ratnu strategiju *Blitzkrieg*-munjeviti rat. Premda su papa Pio XII., predsjednik Franklin Delano Roosevelt i belgijski kralj Leopold III. pozivali na mir, Nijemci su sastavili ultimatum za koji su znali da ga Poljska ne može prihvatiti i objavili ga prije nego što su Poljaci mogli i odbiti. Hitlerova Njemačka napala je Poljsku 1. rujna u 4 sata i 45 minuta.¹⁶ Njemačka je raspolagala s 1,5 milijuna vojnika, 2 600 tenkova i 2 tisuće zrakoplova. S druge strane Poljska je imala milijun vojnika, 150 tenkova i 400 zrakoplova. Njemačka je vodila totalni rat i njezini zrakoplovi su napadali gradove i civilno stanovništvo.¹⁷ *Luftwaffe*, njemačko ratno zrakoplovstvo, a među njima i bombarderi za

¹⁵ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 249.

¹⁶ Sulzberger, C.L., *Drugi svjetski rat*, str. 57.

¹⁷ Tymowski, Michał, *Kratka povijest Poljske*, str. 132.

obrušavanje, „štuka“, sa svojim groznim zviždanjem rušili su barokne poljske gradove i drvene seoske kuće. Poljaci su se hrabro borili, između 9. i 18. rujna vodila se krvava bitka na rijeci Bzuri gdje su Poljaci nakratko zaustavili njemačko prodiranje prema Varšavi. No to nije moglo potrajati duže jer je njihovo pješništvo bilo zastarjelo.¹⁸ Velika Britanija i Francuska, povezane s Poljskom savezničkim ugovorima, objavile su rat Reichu 3. rujna, ali je Vrhovno vojno vijeće saveznika na zasjedanju odlučilo da se ne započinje ofenziva.¹⁹ Nakon što su saveznici objavili rat Njemačkoj, Ribbentrop je pozvao Ruse da s istoka uđu u Poljsku. Dana 6. rujna naredio je povlačenje vrhovni zapovjednik u Poljskoj s linije rijeka Visle i San, a istog dana je poljska vlada pobjegla iz Varšave u Lublin. U nedjelju, 17. rujna u tri ujutro, poljskom veleposlaniku u Moskvi je poslana nota kojom je obaviješten da su sporazumi između Poljske i SSSR-a izgubili vrijednost.²⁰ Objašnjenje je bilo vrlo kratko: „Poljska država više ne postoji.“²¹ Dva sata kasnije Crvena armija prešla je poljsku granicu u namjeri da zaštiti bjelorusku i ukrajinsku manjinu u Poljskoj. Crvena armija zauzela je istočne teritorije Poljske i zarobila tamošnje jedinice. Zbog goleme snage neprijatelja i pasivnosti saveznika, poljski je poraz bio neizbježan. Varšava se ubrzo našla opkoljena. Ceste u okolici grada bile su zatrpane seljačkim kolima te su se po gradu kopali jarci. Varšava se branila do 28. rujna, a borbe su prestale prvih dana listopada. Na temelju njemačko-sovjetskog sporazuma od 28. rujna, koji je opet podijelio Poljsku na dva dijela, granice su postale Pisa, Narew i Bug. Tim sporazumom promijenjena je dotadašnja dogovorena granica koja je trebala biti do Visle. Sovjetska interesna zona proširena je na Litvu. Staljin se očigledno želio riješiti teritorija gdje prevladava većinsko poljsko stanovništvo, riješivši se time ozbiljnog političkog problema. Tajni protokol tog sporazuma podrazumijevao je i suradnju u gušenju poljskih oslobodilačkih pokreta. Poljska se nakon svog kraha našla okupirana od strane dvaju velikih i snažnih neprijatelja. Sovjetski savez zauzeo je 50% poljskog teritorija s 14,3 milijuna stanovnika od čega je 6,5 milijuna Poljaka. Poljski teritorij koji je zauzela Njemačka, podijeljen je na dva dijela. Pomeranija, Šleska, te oblasti oko gradova Bydgoszcz, Poznań i Łódź izravno su uključeni u Treći Reich, a od ostatka teritorija koji je uključivao Varšavu i Karkov formirano je Generalno Gubernatorstvo. Generalno Gubernatorstvo podijeljeno je na četiri distrikta, a glavnim gradom proglašen je Krakov. Gubernator je boravio u kraljevskoj palači na Wawelu. Taj dio Poljske bio je veličine od 98 tisuća četvornih kilometara s preko 12 milijuna stanovnika.

¹⁸ Sulzberger, C.L., *Drugi svjetski rat*, str. 57.

¹⁹ Paczkowski, Andrzej, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939.-1989.*, Profil, Zagreb, 2001., str. 15.

²⁰ *Isto*, str. 16.

²¹ Sulzberger, C.L., *Drugi svjetski rat*, str. 58.

5. Progoni i istrebljenja Židova u Poljskoj

5. 1. Represije prema Židovima

Početkom rata, odnosno od napada na Poljsku, nacistička vlast pojačala je antisemitske mjere. Zauzimanjem Poljske, „židovsko pitanje“, kako su ga voljeli nazivati čelnici Reicha, dobilo je potpuno novu i dotad neviđenu dimenziju. Hitler je morao početi planirati što će učiniti s 3 milijuna Židova koji su živjeli u raštrkanim i malim zajednicama, a na koje ni poljsko stanovništvo nije gledalo prijateljski. Desna ruka Heinricha Himmlera, zapovjednika SS-a i tajne policije *Gestapa*, bio je Reinhard Heydrich. On je ujedno bio i voditelj RSHA, Glavnog ureda za sigurnost Reicha te je dana 21. rujna 1939. godine donio proglas kojim se naređuje zatvaranje svih Židova u geta u velikim gradskim središtima. Zadaća organizacije je bila borba protiv „neprijatelja Reicha“. Tu su pripadali masoni, Židovi, komunisti, Romi i ostali „neprijatelji Trećeg Reicha“. Ovim se proglasom predviđalo da će se stanovništvo geta u sljedećem kratkom razdoblju preseliti dalje na Istok. Prva geta uspostavljena su u bivšoj poljskoj oblasti koja je pripala pod Wartheland. Ovdje je glavno urbano središte bile Lodice, važan industrijski centar, koji je preimenovan u Litzmannstadt, a u njemu je 10. svibnja 1939. godine nastao geto u kojem su zatvoreni Židovi koji su deportirani sa Židovima iz okolice. U početku je u njemu boravilo 160 tisuća ljudi. U Generalnom Gubernatorstvu, koji je zauzimao prostor središnje Poljske, početkom 1939. godine započinje proces getoizacije koji će potrajati sve do prosinca 1941. godine. U Varšavi, u kojoj je prije rata živjelo 352 tisuće Židova, uslijedili su različiti pokušaji getoizacije, sve dok nije službeno uspostavljen prvi geto u listopadu 1940. godine. U cijeloj Poljskoj je otvoreno 400 geta. Poljska je nakon okupacije postala eksperimentalni laboratorij za progonitelje Židova.²² Nakon što su u getima umirali zbog nehygijskih uvjeta, gladi i bolesti, Nijemci su počeli sa sustavnim istrebljivanjem Židova u logorima smrti.²³

²² Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 383.

²³ Tymowski, Michal, *Kratka povijest Poljske*, str. 134.

5.2 Varšavski geto

Židovska geta u Poljskoj građena su u dijelovima grada koji su bili povezani željeznicom zbog lakše kasnije deportacije. Bili su dobro čuvani, ograđeni zidom i bodljikavom žicom. Židovi koji su živjeli u drugim dijelovima grada morali su napustiti svoja zanimanja i preseliti se u prenatrpani geto u kojem je nedostajalo lijekova i hrane. U Varšavi je, u četvrti 1940. godine nazvanom „stambenom zonom za Židove“, u početku živjelo oko 160 tisuća ljudi, a kasnije se taj broj udvostručio. Kad su Židovi morali napustiti svoje domove u gradu taj se broj popeo na 400 tisuća osoba. Židovima je naređeno da se presele pod prijetnjom smrtnom kaznom. Selidba se odvijala u teškim uvjetima. Bilo je teško pronaći krov nad glavom jer su Nijemci oduzimali stoku i vozila. Chaim Kaplan, inače pedagog i pisac dnevnika *Holokausta*, zapisao je u svom dnevniku 31. siječnja 1941. godine, na dan kad su Židovi iz Pruszkówa preseljeni u varšavski geto: „Prognanici su prije zore izvučeni iz svojih kreveta, a Führerove sluge su im neprestano prijetile strijeljanjem, ne dozvolivši im da sa sobom ponesu ni novac, ni osobne stvari, ni hranu. Prije odlaska pretražena im je odjeća, pa čak i intimni dijelovi tijela. Bez ijednog novčića u džepu ili pokrivača za ženu, djecu, starca ili invalide, ponekad čak i bez cipela na nogama ili štapa u ruci, bili su prisiljeni napustiti svoje domove, svoje posjede, grobove svojih predaka i otići (...) po nepodnošljivoj, užasnoj okrutnoj hladnoći!“²⁴ Nacisti su koristili njihov besplatan rad te pripremali plan istrebljenja židovskog stanovništva.²⁵ Nijemci su povjerili upravljanje getom židovskom vijeću, Judenrat. Ono se nije moglo nositi s glađu i nedostatkom stambenog prostora. Oko 3 800 policajaca, koji su često bili i pokršteni Židovi i na koje se često sumnjičavo gledalo, osiguravalo je red, a kasnije su i surađivali s njemačkim četama koje su ubijale Židove. Takvim postupkom protiv „svojih“ nadali su se da će spasiti svoje živote. Specijalna židovska policija, takozvana „Trinaestorica“, surađivala je s Gestapom protiv slučajeva podmićivanja, ali bila je vrlo korumpirana služba. U razdoblju od srpnja pa do listopada 1942. godine iz varšavskog geta odvedeno je u logor Treblinka 310 322 Židova gdje su ubijeni.²⁶

²⁴ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 384.

²⁵ Tymowski, Michal, *Kratka povijest Poljske*, str. 137.

²⁶ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 385.

5.3 Ustanak u varšavskom getu

Nakon što je u siječnju 1943. godine zatvoreno još 6 tisuća ljudi, borci iz geta su napali naciste. U getu je formirana tajna *Židovska vojna organizacija*. Kad su 19. travnja 1943. godine ušle njemačke nacističke jedinice s ciljem konačne likvidacije njegovih stanovnika, izbio je ustanak. Snage ustanika bile su nevelike, njihovo naoružanje slabo, a učinkovita pomoć izvana nemoguća. Borbe su se protegnule na cijeli mjesec, ali njemačkoj okrutnosti nisu se mogli suprotstaviti ni bunker i velika hrabrost ustanika. Nacisti su polako osvajali prostor geta, uništavajući i paleći zgrade, ubijajući i deportirajući preostalo stanovništvo. Konačno 20. travnja poubijani su i svi bolesnici u bolnici, a bolnica je zapaljena kao i cijeli geto. Oni koji su izbjegli smrt, sakupljeni su i deportirani, a 8. svibnja Nijemci su upotrijebili otrovne plinove. Istog dana u bunkeru ustaničkog štaba poginuo je zapovjednik *Židovske vojne organizacije* Mordechaj Anielewicz. Tjedan dana poslije Hitler je naredio da se ostaci geta dignu u zrak. Računa se da je tijekom varšavskog ustanka poginulo 7 tisuća Židova. Jürgen Stroop, zapovjednik *SS odreda* koji je ugušio ustanak, odlikovan je za taj čin prestižnim „željeznim križem“. Nakon rata suđeno mu je za ratne zločine te je obješen 1951. godine upravo u Varšavi.²⁷ Danas je u svijetu poznata dramatična fotografija koja prikazuje grupu Židova koju su Nijemci deportirali, uključujući žene i djecu. U pozadini se vide kuće u plamenu, a sa strane njemački vojnik pozira za fotografiju. Ta fotografija je uključena u izvješće koje je Stroop predao svom zapovjedništvu.²⁸ (Prilog 6.)

²⁷Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str.385.

²⁸ Tymowski, Michał, *Kratka povijest Poljske*, str. 137.

6. Koncentracijski logori

U engleskom jeziku pojam koncentracijski logor obično se koristi za opisivanje velikog broja mjesta interniranja koje je stvorila nacistička Njemačka i koji je poslužio za niz funkcija, a zvali su se različitim imenima: radni logori (Arbeitslager), tranzitni logori (Durchgangslager), logori ratnih zarobljenika (Kriegsgefangenlager), koncentracijski logori (Konzentrationslager KZ), i logori smrti ili središta za ubijanje, koje historiografija više voli označavati kraticom VL (Vernichtungslager) kako bi se naglasila njihova posebna svrha, određena čak i posebnom arhitekturom, koja nije predviđala ograničen prostor za prihvaćanje dopremljenih ljudi jer su skoro svi bili unaprijed predviđeni za smrt u plinskoj komori.²⁹ No, logori nastali u vrijeme nacističke Njemačke nisu uvijek imali istu funkciju. Od 1933. do 1936. godine bili su korišteni za zatvaranje političkih protivnika. Tijekom tog vremenskog razdoblja Židovi nisu bili uhićeni samo zato jer su bili Židovi, nego i zbog svoje političke ili kulturne aktivnosti. Većina tih zatvorenika bili su sindikalisti, politički disidenti, komunisti i drugi.³⁰

Dana 20. siječnja 1942. godine, viši dužnosnici njemačke vlade sastali su se kako bi koordinirali različite grane vojne i civilne uprave strojeva Reicha u sustav za provedbu masovnog ubojstva svih europskih Židova. Zvali su to „konačno rješenje židovskog pitanja“. Do proljeća 1942. godine nacisti su osnovali šest logora smrti u Poljskoj. To su bili Chelmno, koji je još nazivan i Kulmhof, Treblinka, Majdanek, Auschwitz-Birkenau, Sobibor i Belzec. Poljska je imala i tri koncentracijska logora: Lublin-Majdanek, Plaszow i Auschwitz-Birkenau. Auschwitz i Majdanek su bili ujedno i logori smrti i koncentracijski logori.³¹

Svi su logori bili smješteni u polururalnim sredinama, ali uz željezničku prugu kako bi zatvorenike što lakše dopremali u logore. Nijemci su dovozili tisuće Židova dnevno u logore, a samo u nekoliko sati od dolaska, Židovi su lišeni svoje imovine i dragocjenosti, odvođeni su u plinske komore, a nakon smrti spaljivani u posebno izgrađenim krematorijima.³²

Chelmno, Sobibor, Belzec i Treblinka uspostavljeni su gotovo u cijelosti u svrhu ubijanja poljskih Židova. Gotovo sve žrtve u ova četiri logora su bili Židovi, nešto malo žrtava bili su Romi. Vrlo malo pojedinaca preživjelo je te logore, a većina je žrtava bili otrovana plinom odmah po dolasku. Auschwitz-Birkenau postao je središte smrti u kojemu je ubijeno najviše europskih Židova, dok je u Majdaneku završio veći broj sovjetskih zatvorenika. Sovjetski vojnici, kretajući se prema zapadu preko Sovjetskog Saveza i Poljske između srpnja 1944.

²⁹ Skupina, autora, Povijest, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat* (1936.-1945.), str. 394.

³⁰ http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/judaica/ejud_0002_0004_0_03885.html

³¹ <http://www.mchekc.org/ArchiveCurriculum/Appendices/AppendixCPoland.pdf>

³² Isto

godine i siječnja 1945. godine oslobodili su veće nacističke kampove poput Majdaneka i Auschwitz-Birkenaua. U Majdaneku su zatekli nekoliko sovjetskih zarobljenika, nekoliko Poljaka i gotovo nijednog Židova.³³

6.1 Auschwitz

Najzloglasniji logor u sustavu nacističkih logora svakako je Auschwitz. Od otvorenja 14. lipnja 1940. pa do oslobođenja logora od strane Crvene armije 27. siječnja 1945. u tom je logoru pobijeno oko milijun i 100 tisuća ljudi. Većina ubijenih stradala je već prvi dan po dolasku u logor, dok su preostali iščekivali smrt od gladi, iscrpljenosti i robovskog rada. Među žrtvama 90% su bili Židovi, a među stradalima bilo je i Poljaka, Roma, sovjetskih ratnih zarobljenika, Jugoslavena, homoseksualaca i pripadnika drugih narodnosti i religijskih skupina. Po oslobođenju u logoru je pronađeno oko 8 tisuća ispijenih ljudi.

6.1.1 Uspostava logora Auschwitz

U prijeratnom razdoblju svi su logori bili na njemačkom području, a logoraši su bili sa njemačkog područja. Širenjem rata i njemačkog područja, osnivani su novi logori prvenstveno na području Poljske i istočne Europe.

Auschwitz je bio prvi koncentracijski logor na području Poljske. U travnju 1940. posebna delegacija na čelu s Rudolf Hössom je poslana u Oswiecim sa zadatkom da utvrdi stanje baraka koje su tijekom Prvog svjetskog rata izgrađene za poljsku vojsku. Premda su prvi izvještaji bili negativni utvrđeno je da se uz neke građevinske radove ti prostori mogu koristiti za logor. Vođa SS-a Heinrich Himmler je 27. travnja 1940. izdao naredbu za uspostavu logora u Oswiecimu. Rudolf Höss postavljen je za zapovjednika logora dok on još nije ni nastao.³⁴ Prije nego što je postao zapovjednik Auschwitz, godine 1934. postaje šef bloka logora u Dachauu. Ubrzo je napredovao pa i dobiva čin potpukovnika SS. Područje pod Hössovom upravom, točnije logori u Auschwitzu prostirali su se izvan Generalnog Gubernatorstva, u južnom dijelu Poljske. Prema tome, logor je bio geografski u granicama Reicha kakve su bile povučene nakon pada Poljske.³⁵

³³ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/extcamps.html>

³⁴ Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje*, str. 21.

³⁵ Rutherford, Ward, *Genocid Židova- svjedočanstva zločina*, str. 92.

U prvim danima logora nitko, pa ni sam Höss, nije mogao zamisliti da će logor u samo pet godina postat mjesto najvećeg masovnog ubijanja zabilježenog u povijesti.³⁶

Prvobitna namjena logora bila je utamničenje i egzekucija Poljaka. Kasnije je logor postao „mjesto pročišćavanja arijevske rase“ u kojem su trebali biti odstranjeni svi Židovi i Romi.

Kompleks Auschwitz podijeljen je u tri glavna logora: Auschwitz I, glavni logor ili „Stammlager“, Auschwitz II ili Birkenau osnovan 8. listopada 1941. godine, koji je bio logor istrebljenja i Auschwitz III ili Monowitz osnovan 31. svibnja 1942. godine kao radni logor.³⁷

Prvi logoraši, 728 poljskih političkih zatvorenika, stiglo je u logor 14. lipnja 1940. godine. Uslijedili su transporti Čeha, sovjetskih zarobljenika i Jugoslavena. Logoraši su bili muškarci, a od ljeta 1942. pristizale su žene. Nakon konferencije u Wansseu i donošenja odluke o „konačnom rješenju židovskog pitanja“, Auschwitz je postao glavno mjesto za ubijanje Židova. Transporti Židova pristizali su u logor od veljače 1942. do studenog 1944. godine. Od 1943. godine u logor se dopremaju i Romi. Tako su se na popisu žrtava uz židovsku većinu našli Poljaci, sovjetski zarobljenici, Česi, Romi, homoseksualci, Jehovini svjedoci, Jugoslaveni, Nijemci, Austrijanci, Francuzi, razni politički zatvorenici, invalidi i mentalno zaostali.

6.1.2. Dopremanje u logor i uvjeti „života“ u Auschwitzu

Žrtve su dopremene u logor u stočnim i teretnim vagonima. Često su putovali danima u prenapučenim vagonima bez vode, hrane ili toaleta. Preživjeli logoraši pričaju kako su ponekad u vagonima bile kante za nuždu koje su se na ponekim stajalištima praznile i onda se u njima donosila voda za piće. Zbog velike gužve većinu putovanja se stajalo, a poneki su bili izgaženi na smrt kad bi pali pod noge. Transporti su od svibnja 1944. dopremani izravno u logor i gdje bi odmah bili smaknuti. Nikad njihov dolazak ili podaci nisu zabilježeni. Nakon 1942. godine uveden je sustav odabira po dolasku u kojem su vodeću ulogu imali nacistički liječnici. Liječnici su donosili ključnu odluku za djelovanje Auschwitzu, tko će umrijeti, a tko živjeti.³⁸ Po dolasku u logor obavljao se odabir u kojem je velika većina (do 75%) odmah preusmjerena na „tuširanje“, točnije u plinske komore, dok je manji dio odabran za robovski rad. „Robovima“ je od 1943. na lijevu podlakticu tetoviran broj na koji su se morali odazivati.

³⁶ Reese, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 21.

³⁷ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auschbirk.html>

³⁸ Reese, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 185.

Razlozi za epidemije zaraznih bolesti koje su prevladavale u logoru Auschwitzu su strašni životni uvjeti, koji su varirali tijekom godina logora, te su bili različiti u svakom dijelu kampa. U Auschwitzu su, zatvorenici živjeli u staroj vojarni od cigle. Nekoliko stotina drvenih kreveta na tri razine instalirani su u svakoj zgradi. Prenatrpanost u Auschwitzu I prisilila je korištenje podruma i potkrovlja kao životnog prostora.³⁹ Odjeća i donje rublje mijenjalo se svakih nekoliko mjeseci, a i čista je odmah bila prepuna uši i buha. Periodično se vršilo uklanjanje ušiju za logoraše, ali to je često bila još veća tortura. Ljeti su tuševi bili vrući, a zimi ledeni. Logoraši su po snijegu morali goli trčati do svojih baraka. „Nova“ je odjeća odmah bila prepuna nametnika koji su živjeli u slami i daskama u tzv. krevetima. Preživjeli pričaju da je uši bilo toliko da se slamarica, u kojoj su spavali, micala.⁴⁰ Vlaga, krovovi koji propuštaju, te vojarne pune nametnika i štakora bili su svakodnevica. Nestašica vode za kupanje te nedostatak sanitarnih čvorova još su situaciju činili težom.

Zatvorenici u logoru dobivali su hranu tri puta dnevno: ujutro, u podne i navečer. Zatvorenik u Auschwitzu s manje fizički zahtjevnim zadacima rada primio bi oko 1.300 kalorija dnevno, dok su oni koji su obavljali teži fizički rad primali oko 1.700. Nakon nekoliko tjedana zbog takvih obroka u logoru, većina zatvorenika bi počela osjećati organsko propadanje koje je dovelo do tzv. „Muzulman“ stanja, odnosno ekstremne fizičke iscrpljenosti koja bi završila smrću.⁴¹

6.1.3. Dnevna rutina

U radnom logoru dan je započinjao u 4.30. Logoraši su na zvuk zvona morali izjuriti iz baraka na doručak. Doručak se sastojao od pola litre mlake tekućine koju su SS-ovci zvali kava. Nakon toga kreće se na rad. Rad je mogao biti u tvornicama, rudnicima, poljoprivredi i gradnji. Höss je bio uvjeren u blagotvoran učinak rada u koncentracijskim logorima da je parolu, koja je prvotno korištena u logoru u Dachauu *Arbeit macht frei- Rad oslobađa*, prenio i dao ispisati preko željeznih vrata na ulazu u Auschwitz.⁴² Svi poslovi su se najčešće obavljali samo uz najosnovniju opremu (lopate, motike, čekići itd.). Iako su gladovali morali su većinu raditi u trčućem koraku. Kazna za nepoštivanje ovakve naredbe bila je uključivanje u posebne radne odjele sa ekstremnim zadacima s kojih se često nitko nije vratio. Povratak s posla bio je grozna

³⁹ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auschbirk.html>

⁴⁰ <http://povijest.net/sadrzaj teme/holokaust/75-auschwitz.html>

⁴¹ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auconditions.html>

⁴² Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 30.

scena jer su preživjeli morali nositi tijela preminulih, koji su morali biti prisutni na večernjoj prozivci. U prozivkama se provjeravao broj logoraša i često su odugovlačene radi dodatnog mučenja logoraša, posebno ako su klimatski uvjeti bili teži, poput kiše, snijega i temperature daleko ispod ništice. Kod prozivke česta je metoda bila da logoraši moraju čučati ili klečati s rukama podignutima iznad glave. Oni koji to nisu mogli izdržati bili su kažnjavani na razne načine, a najčešće s 25 udaraca bičem. Nakon prozivke, slijedila je večera koja se najčešće sastojala od komada kruha (do 300 grama) s nešto svinjske masti ili margarina i povremeno sa 100 grama slane svinjetine. Logoraši koji nisu dobili ručak eventualno su dobili ostatke juhe od zelja ili repe.⁴³

6.1.4. Kažnjavanja i ubijanja

Logoraše je praktički mogao svatko kažnjavati za najrazličitije „prekršaje“. Na primjer logoraš je bio kažnjen kada si je iščupao vlastiti zlatni zub i želio ga zamijeniti za komad kruha ili ako je logoraš koji radi na poljoprivrednom imanju uzeo jabuku da utaži glad. Kažnjavani su recimo i za vršenje nužde tijekom radnih sati. Najčešće kažnjavanje bilo je 25 udaraca bičem ili teži oblici poput vezanja ruku i podizanje užetom u zrak tako da su prsti dodirivali tlo.⁴⁴

Sljedeća „inovacija“ za mučenje bile su prostorije za stajanje promjera blizu metra kvadratnog u kojem su kažnjenici provodili noć (ili više noći), a zatim bi opet morali na posao. Takve su prostorije onemogućavale čak i sjedenje. Još jedan oblik kažnjavanja bio je zatvaranje veće grupe logoraša u tijesne podrumске prostorije s minimalnim prozračivanjem. Zabilježen je slučaj kada je 39 logoraša natrpano u jednu takvu prostoriju – 20 ih je umrlo od gušenja i još su četvorica kasnije umrla u bolnici. Većina ubijanja u radnom dijelu logora odvijala se u „bloku smrti“ - Bloku 11 Auschwitza I. Iako postoje izdvojeni slučajevi gdje su se zatvorenici vraćali iz Bloka 11, većina se iz tog bloka nije vraćala. Nacisti su u Bloku 11 zatvorenike mučili na najstrašnije načine. Osim uobičajenog vješanja o gredu, provodili su torturu vodom, zabadali im igle pod nokte, palili kožu užarenim željezom, polijevali benzinom i potom zapalili.⁴⁵ Logoraši su javno vješani prilikom večernje prozivke ukoliko se smatralo da planiraju bijeg kao upozorenje drugima. U slučaju bijega postojala je i posebna kazna u kojoj bi 10-20 logoraša zatvorili u ćeliju Bloka 11, gdje su držani bez vode i hrane do smrti.

⁴³ <http://povijest.net/sadrzaj teme/holokaust/75-auschwitz.html>

⁴⁴ <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auconditions.html>

⁴⁵ Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 48.

Seksualni odnosi u logoru između pripadnika SS-a i židovskih zatvorenika bili su zabranjeni. Ubijanje Židovki bila je ideološka zadaća, ali seks s njima zločin. Pošto su Židovi bili rasno opasan narod jedna od najsvetijih zadaća njemačkog vojnika bila je osigurati „čistoću njemačke rase“. No, silovanja su bila česta pojava u „Kanadi“, posebnoj prostoriji za razvrstavanje otete imovine, jer su djevojke koje su tamo radile bile uhranjene i bilo im je dopušteno nošenje kose, tj. nisu bile obrijane. U slučaju silovanja, počinitelji su morali napustiti „Kanadu“ odakle su jednostavno premješteni u drugo odjeljenja, ali ne i protjerani.⁴⁶

6.1.5. Provedba konačnog rješenja židovskog pitanja

Židovi su dopremani u Auschwitz već mjesec dana nakon odluke o „konačnom rješenju“. U proljeće 1942. u prilog „konačnom rješenju“ išla je i činjenica da su u Auschwitzu proradile dvije plinske komore od kojih je svaka mogla istovremeno primiti 2000 žrtvi. Prvi je transport bio iz Gornje Šleske, a zatim su uslijedili iz Slovačke, Francuske, Poljske, Nizozemske, Belgije, Jugoslavije, Bohemije, Moravije, Norveške, Grčke, Italije i Mađarske (tada su odvedeni svi Židovi iz Međimurja). Prvo što su nacistički lideri morali dogovoriti bilo je metoda kojom će pogubiti milijune. Iz iskustva *Einsatzgruppe* koje su odmah iza prvih vojnih redova istočne fronte čistili gradove od Židova, znali su da je pucanje u djecu i žene preveliki psihički teret za njemačke vojnike. U tu činjenicu uvjerio se i sam Heinrich Himmler kad je posjetio Minsk i sam svjedočio djelovanju svojih ubilačkih skupina. Mnogi časnici ostali su traumatizirani prizorima ubijanja, a s vremenom su neke od njih mučila navodna priviđenja ubijenih.⁴⁷ Kako bi ih poštedjeli trauma, krenuli su u eksperimentiranje najučinkovitije metode. U rujnu 1941. godine 600 Sovjeta i 250 Poljaka je poslužilo za testiranje plina (pesticida) „Zyklon B“ u podrumu Bloka 11. Höss je o tim pokusima kasnije rekao da je odahnuo nakon uspješnog testiranja plina jer do tada ni on ni Eichmann nisu znali kako provesti masovna ubojstva.⁴⁸

Prva „plinska komora“ u Auschwitzu bila je mrtvačnica kraj krematorija, koja je bila preuređena u tu svrhu. Posuda s plinom se kroz otvor na stopu ubacila u prostoriju i u roku od 20 minuta prostorija je utihnula. Dvije sljedeće komore preuređene su od poljoprivrednih objekata u Auschwitzu II i nazvane su „bijela“ i „crvena kuća“. U Auschwitzu II izgrađene su četiri plinske

⁴⁶ Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 192.

⁴⁷ *Isto*, str. 71.

⁴⁸ <http://povijest.net/sadrzaj teme/holokaust/75-auschwitz.html>

komore i u svakoj od njih moglo je odjednom biti ubijeno i do 2 tisuće ljudi. Plinske komore radile su na vrhuncu kapaciteta u ljeto 1944. kada je 400 tisuća mađarskih Židova pobijeno u samo dva mjeseca.

Uz spaljivanje u krematorijima, metoda za rješavanje leševa bila je gomilanje 2 tisuće leševa na hrpu, obilno zalijevanje metanolom nakon čega se sljedećeg dana preostali pepeo posipavao u rijeke Sola i Vistula.

Leševi su iskorišteni ekonomično – odrezana kosa koristila se za posebnu vrstu tkanine, a zubi od vrijednih metala pretapali su se u poluge. Po oslobođenju pronađeno je sedam tona kose. Već prije ubijanja žrtve su i posljednji put opljačkane kada su im oduzeti kovčezi, odjeća i obuća koja se povremeno distribuirala u bombardirane njemačke gradove. Ti su se materijali deponirali u posebnu zgradu prozvanu „Kanada“. Höss se u memoarima prisjećao da su logoraši danonoćno radili na sortiranju te robe.

6.1.6. Pokušaji otpora i oslobađanje

Logoraši su se stalno borili za preživljavanje, a povremeno su pokušavali organizirati pobunu ili bijeg iz logora. U sprječavanju bijega Höss se vodio brutalnom odmazdom. Ako nacisti ne bi uspjeli uhvatiti bjegunca, pohvatali bi i zatočili njegovu rodbinu. Pokušaj bijega iz logora nosio je sa sobom moralnu odgovornost da će zbog toga neki od preostalih logoraša biti mučeni i ubijeni jer bi odabrali deset zatvorenika iz njegovog bloka i poubijali ih.⁴⁹ Većina otpora temeljila se na pokušajima krijumčarenja lijekova u logor, kao i prenošenju informacija o zločinima iz logora. Jedini značajniji pokušaj pobune dogodio se u listopadu 1944., kada je ekipa za kremiranje uz pomoć žena iz logora nabavila eksploziv. Tim su sredstvima uspjeli srušiti plinsku komoru i Krematorij IV. i tako barem na kratko usporiti ubijanje.

Tijekom siječnja 1945. godine nadiranje Sovjeta bilo je nezaustavljivo. Nacisti su 18. siječnja proveli posljednju prozivku i sa 60 tisuća logoraša pješke krenuli prema unutrašnjosti Reicha. Oni koji su bili prebolesni za hodaње ostavljeni su sa planom da ih se strijelja. Zapovijed za ubijanje tih ljudi poslao je još 20. siječnja SS *Obergruppenführer* (general-lajtnant) Ernst-Heinrich Schmauser, zapovjednik područja. U sljedećih tjedan dana posebne esesovske jedinice pobile su oko 700 zatočenika, a oko 8 tisuća ih se uspjelo spasiti jer se Crvena armija približavala.⁵⁰ Plinske su komore prije odlaska minirane i uništene kako bi se dokazi uništili. U pratnji SS-ovaca nije bilo zastajkivanja, budući se ono kažnjavalo metkom. Oko 20

⁴⁹ Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, str. 60.

⁵⁰ *Isto*, str. 263.

tisuća logoraša stiglo je do logora Bergen-Belsen. 322. divizija Crvene armije je 27. siječnja 1945. oslobodila logor Auschwitz. Sovjeti su ga do 1947. koristili kao svoj zatvor, a nakon toga ga je poljska vlada preuredila u muzej.⁵¹

⁵¹ <http://povijest.net/sadrzaj teme/holokaust/75-auschwitz.html>

7. Otpor Poljaka i kraj rata

Poraz u obrambenom ratu u rujnu 1939. godine nije prekinuo otpor Poljaka. U prognanstvu je formirana vlada koju su priznale sve države antifašističke koalicije. Na čelu te vlade, koja je djelovala u Francuskoj, a nakon njezina poraza u Engleskoj, stao je general Władysław Sikorski. U zemlji je već 1939. godine osnovan ilegalni *Savez oružane borbe*, koji je 1942. godine pretvoren u *Zemaljsku armiju* (AK- Armija krajowa). Ta je vojska bila podložna vladi u izbjeglištvu, a izvodila je diverzantske, obavještajne i propagandne akcije te pripremala ustanak. Zemaljska armija imala je potkraj 1942. godine oko 200 tisuća pripadnika, a u ljeto 1944. oko 400 tisuća. Njezin zapovjednik je bio general Stefan Grot-Eowecki, a nakon njega Tadeusz Bór-Komorowski. U prosincu 1940. godine u ilegali je uspostavljena Delegatura vlade u zemlji na čelu čije se nalazio predsjednik izbjegličke vlade. Zapovjedništvo AK i Delegatura vlade formirali su Zapovjedništvo civilne borbe, koje je u ilegali stvorilo podzemno sudstvo, odjel za radio-informacije, za sabotažu i za upis nacističkih zločina. Uz Delegaturu vlade 1942. osnovan je i komitet pod kodnim imenom „Żegota“, koji je imao zadaću pružati pomoć poljskim Židovima. Brojni hrabri ljudi spašavali su svoje sugrađane iako su nacisti kažnjavali smrću onog koji je pomagao i njegovu obitelj. Usprkos teroru, poljska podzemna država preživjela je cijelo razdoblje okupacije pripremajući se za preuzimanje vlasti nakon oslobađanja. Zbog toga što su visoke i srednje škole bile zatvorene, razvili su se ilegalni oblici školstva te su postojale stotine naslova podzemnih novina i izdanja knjiga. Izbjeglička vlada osnovala je još 1940. godine poljske oružane snage na Zapadu. Poljske jedinice borile su se u Francuskoj i Norveškoj, a značajno je bilo sudjelovanje poljskih pilota u zračnoj bitki za Englesku. Nakon napada Njemačke na Sovjetski Savez u lipnju 1941. godine, stvorena je poljska vojska u SSSR-u pod zapovjedništvom generala Władysława Andersa. Poljski vojnici pušteni su iz zatvora i logora pa je Andersova vojska u veljači 1942. godine imala 75 tisuća vojnika. No, problema je bilo sa svih strana jer je za brojne vojnike nedostajalo oružja, a i u vojnim taborima vladali su glad i bolesti. Armija generala Andersa sudjelovala je zajedno sa savezničkom vojskom u oslobađanju Italije. Proslavila se osvajanjem samostana u Monte Cassinu u svibnju 1944. godine. Prelazak Crvene armije u protunapad otvrdnuo je politički stav Sovjetskog Saveza prema Poljskoj. Kada su u travnju 1943. godine Nijemci pronašli masovne grobnice poljskih časnika u Katynu, a poljska se vlada u izbjeglištvu obratila Međunarodnom crvenom križu da istraži taj slučaj, SSSR je prekinuo diplomatske odnose s poljskom vladom. Poljski komunisti su osnovali tzv. Savez

poljskih rodoljuba i počeli s formiranjem, od Poljaka koji još nisu uspjeli napustiti SSSR, poljske divizije pod zapovjedništvom generala Zygmunta Berlinga. Godina 1943. , bila je tragična za Poljsku. U zemlji je 30. lipnja uhićen zapovjednik AK Stefan Grot-Eowecki, koji je u trenutku izbijanja varšavskog ustanka i ubijen, a potom je u zrakoplovnoj nesreći poginuo predsjednik vlade general Władysław Sikorski. U varšavskom getu izbio je ustanak koji su Nijemci krvavo ugušili, a na konferenciji u Teheranu Sovjetski je Savez dobio tajnu suglasnost zapadnih velesila na određivanje granice s Poljskom na rijeci Bug, odnosno zadržavanje teritorija okupiranog 1939. godine, te je s poljskim komunistima počeo formirati institucije i vojsku nezavisnu od poljske vlade u izbjeglištvu.⁵²

U siječnju 1944. godine sovjetska armija prešla je prijeratnu poljsku granicu. Zemaljska je armija u istočnim područjima pokrenula akciju „Oluja“. Bio je to plan napada na njemačku vojsku , oslobađanja poljskog teritorija u suradnji s Crvenom armijom, koja je bila tretirana kao saveznička, i izlaska poljskih civilnih vlasti iz ilegale. Međutim, Sovjetski Savez tretirao je zauzeta područja kao vlastiti teritorij. Lokalna suradnja Crvene armije i AK trajala je samo do trenutka pobjede nad njemačkim jedinicama. U trenutku pobjede Poljaci su hvatani, često na prijevaru, te odvođeni u logore i Sibir. Akcija „Oluja“ donijela je Poljacima poraz. Nakon prelaska rijeke Bug, SSSR osnovao je *Poljski komitet nacionalnog oslobođenja* (PKWN) potpuno ovisan o sovjetskim patronima. Zajedno s Crvenom armijom u Poljsku je ušla i poljska vojska koju su kontrolirali komunisti. Ta je vojska imala preko sto tisuća vojnika, a uskoro se pretvorila u poljsku vojsku od 400 tisuća vojnika. Poljsko društvo ustrajno je podržavalo institucije svoje podzemne države.

Posljednji pokušaj da se za Poljsku izbori potpuna nezavisnost bio je Varšavski ustanak. Ustanak je započelo 30 tisuća vojnika varšavske Zemaljske armije, najveće skupine ilegalne vojske. Iako su Crvena armija i Zemaljska armija surađivali, Staljin se odlučio kako njegova vojska neće sudjelovati u bitki za Varšvu. Pomaganje u ustanku bi ga dovelo u neugodan položaj jer bi morao ili priznati vlasti Republike Poljske u zemlji ili bi morao likvidirati akciju „Oluja“ kao što je to učinio u ostatku zemlje. Izabrana je druga varijanta te Crvena armije šest tjedana nije poduzimala nikakav pokušaj napada, ostavljajući ustanke na vlastite snage. Ustanak je izbio 1. kolovoza, a trajao je do 2. listopada 1944. godine. Posljedica ustanka bila je oko 17 tisuća mrtvih i šest tisuća ranjenika, a poginulo je oko 180 tisuća civila. Nakon ustanka, preživjelo stanovništvo glavnog grada, njih oko šesto tisuća ljudi, protjerano je iz Varšave. Nakon toga Nijemci su pristupili akciji poravnavanja opustjelog grada sa zemljom. Za vrijeme

⁵² Tymowski, Michał, *Kratka povijest Poljske*, str. 136.

ustanka, a kasnije tijekom uništavanja Varšave, Crvena armija nije poduzela ništa iako se nalazila na drugoj obali Visle.

Predsjednik izbjegličke vlade pokušao se sporazumjeti sa sovjetskim vlastima, ali bez rezultata. Zapreka su bili zahtjevi Moskve da se prizna granica na tzv. Curzonovoj liniji, te težnja da se podredi poljsku vladu. U prosincu 1944. godine PKWN se proglasio poljskom vladom, nakon čega je i uslijedilo i njeno priznanje od strane Sovjetskog Saveza. U siječnju 1945. godine sovjetska je vojska prešla Vislu i zauzela razorenu Varšavu. Kad je do toga napokon došlo, šesnaestorica poljskih vođa sa zapovjednikom AK Leopoldom Okulickim i delegatom u zemlji Janem Jankowskim na prijevazu su uhićeni i odvedeni u Moskvu.

O sudbini Poljske odlučile su tri velesile, bez sudjelovanja Poljske, na konferenciji u Jalti od 4. do 11. veljače 1945. godine. Tamo je odlučeno da se od predstavnika prosovjetske vlade i političara iz izbjeglištva formira Privremena vlada nacionalnog jedinstva. Ta vlada je trebala provesti slobodne izbore. Stanisław Mikołajczyk je pristao na kompromis i ušao u ovu vladu kao njezin potpredsjednik, a takvom se diktatu suprotstavila izbjeglička vlada s premijerom Tomaszom Arciszewskim.

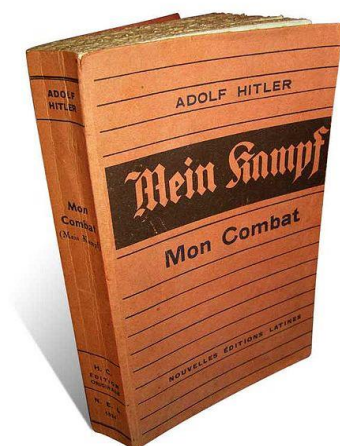
Konačno, Poljska je iz rata izašla sa smanjenim teritorijem i vladom nametnutom izvana. Ta se vlada sastojala od ljudi koji nisu imali povjerenje naroda, a planirala je nasilne promjene, koje poljsko društvo uopće nije željelo i kojima se suprotstavljalo.⁵³

U najvećem ratu u povijesti u Poljskoj je život izgubilo oko 2 milijuna i 500 tisuća ljudi većinom Židova. Teritorij države smanjen je za 20 %, a Poljska je izgubila istočna područja i premjestila se na zapad na područja koja su naseljavali i civilizirali drugi narodi. Velesile su prihvatile novo pravilo da nova poljska država treba biti jednoetnička pa je započeo val iseljavanja pripadnika drugih nacionalnosti posebice Nijemaca. Tijekom tih akcija dolazilo je do mnogih ekscesa i pljački. Tako je Poljska silom prilika postala nacionalna država s Poljacima kao većinskim stanovništvom. No, nakon rata u Poljsku se nije vratilo oko 300 tisuća stanovnika od kojih je desetak tisuća intelektualaca kojih je ionako nedostajalo u zemlji uništenoj ratom i terorom okupatora. Osim intelektualne elite u inozemstvu je ostala i politička elita, državne vlasti Republike Poljske, pečati i zastave. Stvorena je snažna politička emigracija, možda i najbrojnija u svijetu. Iz rata je poljski narod izašao demografski oslabljen, s razbijenim zajednicama, izgubljenim i podijeljenim obiteljima, stotinama tisuća siročadi, invalida i beskućnika. Uništen je značajan dio knjižnica i školi, ubijen velik broj učitelja i mecena. Nakon rata Poljsku je dočekala

⁵³ Tymowski, Michał, *Kratka povijest Poljske*, str. 140.

drugačija stvarnost zvana komunizam te je poljska država postala dio komunističkog Istočnog bloka unutar SSSR-a, dio kojega će bit sve do kraja osamdesetih godina 20. stoljeća.

8. Prilozi

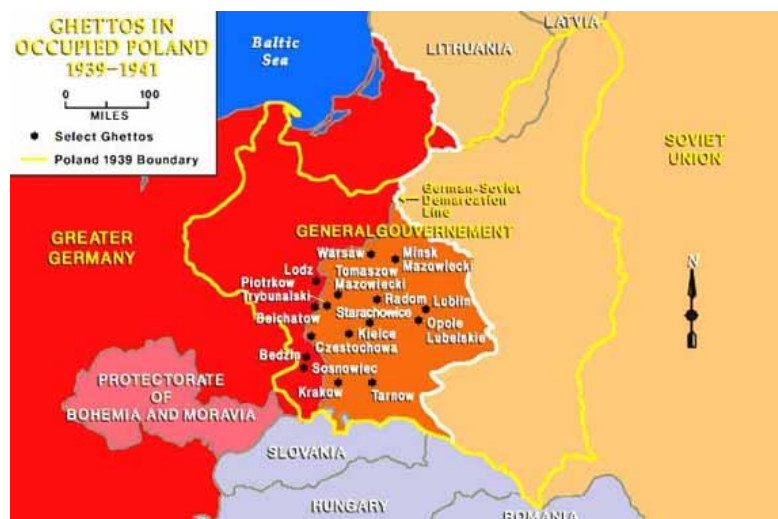
Prilog 1: Primjerak knjige *Mein Kampf* Adolfa Hitlera.

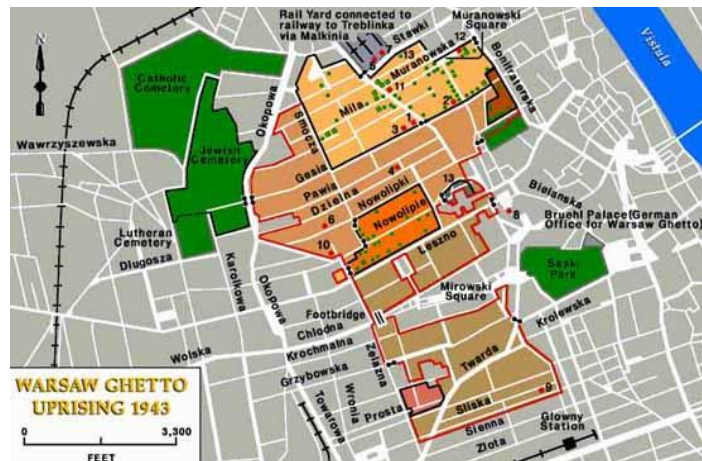
Prilog 2: Uništena židovska trgovina u Berlinu 1938. godine.

Prilog 3: Sinagoga u plamenu, Frankfurt 1938. godine.

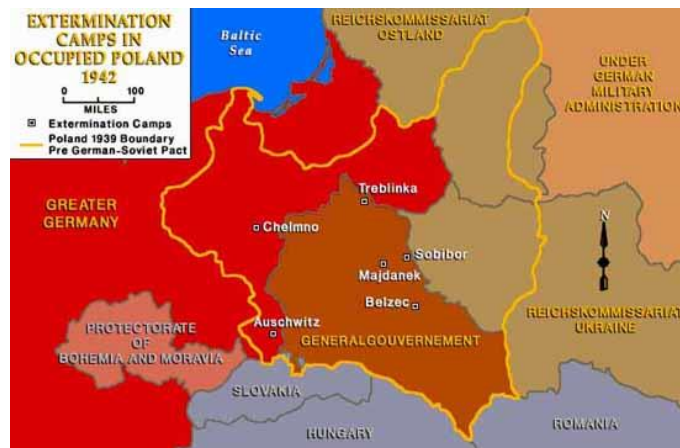
Prilog 4: Geta u Poljskoj.

Prilog 5: Tlocrt varšavskog geta za Židove.

Prilog 6: Grupa Židova koju su Nijemci deportirali, uključujući žene i djecu.

Prilog 7: Koncentracijski logori na području Poljske.

Prilog 8: Zapovjednik Auschwitza Rudolf Höss, netom prije vješanja.

Prilog 9: Glavni ulaz u Auschwitz, povezan željeznicom.

Prilog 10: Natpis *Arbeit macht frei* nad ulazom u Auschwitz.

Prilog 11: Izgled ulaza u Auschwitz danas.

Prilog 12: General i predsjednik poljske vlade general Władysław Sikorski.

9. Popis priloga

- Prilog 1: <http://no.wikipedia.org/wiki/File:FrMeinKampf20050214.jpg>
Prilog 2: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Destruction.html>
Prilog 3: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/Synagogue.html>
Prilog 4: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/polghetto.html>
Prilog 5: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/warghetmap.html>
Prilog 6: http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/life_in_warsaw.html
Prilog 7: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/extcamps.html>
Prilog 8: <http://en.wikipedia.org/wiki/File:Hoess7.jpg>
Prilog 9: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auschbirk.html>
Prilog 10: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/auent.html>
Prilog 11: <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsource/Holocaust/au1.html>
Prilog 12: http://en.wikipedia.org/wiki/File:Wladyslaw_Sikorski_2.jpg

10. Literatura

1. Keller, Werner, *Povijest Židova: od biblijskih vremena do stvaranja Izraela*, Naprijed, Zagreb 1997.
2. Paczkowski, Andrzej, *Pola stoljeća povijesti Poljske 1939.-1989.*, Profil, Zagreb, 2001.
3. Rees, Laurence, *Auschwitz: nacisti i „konačno rješenje“*, Golden Marketing, Zagreb, 2005.
4. Rutherford, Ward, *Genocid Židova- svjedočanstva zločina*, Alfa, Zagreb, 1975.
5. Skupina, autora, *Povijest*, 17. knjiga. *Predvečerje rata i Drugi svjetski rat (1936.-1945.)*, Europapress holding d. o. o., Zagreb, 2008.
6. Sulzberger, C.L., *Drugi svjetski rat*, Marijan tisak d.o.o, Split, 2009.
7. Tymowski, Michal, *Kratka povijest Poljske*, Matica Hrvatska, Zagreb, 1999.

Internet

1. www.mchekc.org
2. www.jewishvirtuallibrary.org
3. www.povijet.net